

УДК 821.161.2

ВІРА МЕЛЕШКО

(Полтава)

ЗОРЯ-ДОРОГА ЗАБОЛОТНОГО: СПЕЦИФІКА ТВОРЕННЯ ОБРАЗУ ГОЛОВНОГО ГЕРОЯ РОМАНУ «ТВОЯ ЗОРЯ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Ключові слова: роман, головний герой, групи персонажів, двоплановість композиції, образ зорі-дороги.

В останньому, дев'ятому романі Олеся Гончара «Твоя зоря» (1980) діють небагато персонажів, але вони безпосередньо чи опосередковано пов'язані з головним героєм Кирилом Заболотним. Їх умовно можна поділити на дві основні групи: ті, що належать до світу дитинства Кирика-Кирила; ті, котрі з'явилися в дорослому житті Заболотного, передовсім Заболотного-дипломата.

Якщо роман у цілому проаналізовано досить розлого, то його образи (маємо на увазі образи-персонажі) і сьогодні залишаються без уваги. Таким чином, актуальність нашої статті зумовлена 1) новою хвилею інтересу і літературознавців, і читачів до художнього набутку Олеся Гончара, особливо до його романістики; 2) необхідністю звернення до недостатньо вивчених складників «великої прози» письменника (до них належить і роман «Твоя зоря»; 3) можливістю розкрити нові грані художнього світу митця.

Одразу після виходу твір потрапив під «приціл» критики: опубліковані статті М. Братана [2], В. Дончика [6], С. Залевського [7], М. Стрельбицького [9], Лади Федоровської [10] та ін. Із часом з'явилися розлогі праці про роман. Найповніше «велика проза» Олеся Гончара, з-поміж якої і «Твоя зоря», проаналізована в монографії Миколи Гуменного [5]. Згадуємо також дослідження історизму «Твоєї

зорі», зроблене Вірою Гуменною [4]. Вона переконана, що Гончарів твір – «цей роман-ретроспекція, базований на дитячих враженнях, підкріплених подальшим життєвим досвідом, і роман-роздум, насичений філософськими роздумами ліричного героя» [4, с. 133]. Та, на жаль, констатуємо ще раз: нині маємо лише стислі зауваги щодо персонажів роману «Твоя зоря».

Мета нашого дослідження – проаналізувати образ головного персонажа роману «Твоя зоря» в єдності формально-змістових чинників.

У центрі роману «Твоя зоря» – Кирило Петрович Заболотний, через свідомість якого пропущені «десятиріччя життя країни» [4, с. 133]. Він «осмислює сучасність, зіставляючи її з минулим» [там само]. Заболотний-дипломат бере початок із Кирика, того, котрий родом із дитячої країни пасльону, солов'їв і дощу.

Заболотний-персонаж перебуває в найрізноманітніших стосунках з іншими персонажами, які (персонажі) розпадаються на кілька груп та підгруп:

1) жителі давньої Тернівщини, з-поміж них: а) «представники» Української дитячої держави. До них зараховуємо пастушат-колядників-посипальників-школярів; вони, за словами оповідача, «безтитульні, майже безіменні ...просто «пасльонові діти»» [3, с. 324]. Збірний образ малих тернівців інколи конкретизується окремими постатями: сестрою Кирила Ялосоветкою («Ялосоветка – створіння хоровите, кволеньке, після зими таке бліде, аж світиться...» [3, с. 365]), забіякуватою Катрею Копайгорою («Ох, ця Катря! Дарма, що худюща, як жердина, проте руки має жилаві і вдачею безстрашниця...» [3, с. 402]), тендітним хлоп'ям Гришунею («Послужливий, такий неперекірливий цей Гришуня, наш незмінний товариш» [3, с. 430]), Настею, онукою Романа Винника («Донині лишається для нас таємницею, від кого воно вродилося, безвісне оте Настеня» [3, с. 370]); б) дорослі, котрі так чи так дотикалися до світу дітей. Найперше – це Роман Винник («Роман-степовий садівник і бджоляр», «...той Роман-степовий... сама загадковість» [3, с. 344], він «...знає таємну бджолину мову» [3, с. 348]) і Надька, «смаглочоча донька його» («вчилась у Полтаві на фельдшерку, а от щастя не склалося» [3, с. 330]); учитель Андрій Галактіонович («він якийсь чистоокий, гарний собою, носить довгу толстовку, грива чорного, перетканого сивими ниточками чуба спадає аж на плечі» [3, с. 415]); молодий педагог Микола Васильович Дух («тільки вечір, так уже й тягне його до співу, вже полинув над Тернівщиною голос його від школи» [3, с. 416]); латиш Ян Янович («Живе бідно, а чисто, квіти любить, мальва під віконцем пелюстками горить» [3, с. 333]); Хима та Клим («Поема ніжності – ось що таке ці... Хима та Клим» [3, с. 506]); Олекса-баламут («найзабіякуватіший з усіх наших парубків» [3, с. 371]); Мина Омелькович («відомий у нас як «сількор Око», найохочіше він дописує до газети, що так і зветься «Войовничий безвірник»...» [3, с. 408]); Художник («...за молодих літ цей дивний ...чоловік навчався в академії, був у дружбі з Ренімім і Куїнджі, а котрась із його ранніх картин нібито навіть була відзначена золотою медаллю на виставці в Парижі» [3, с. 501]);

2) оточення дорослого Заболотного: Ліда Дударевич («серйозне, може, аж надто серйозне дівча» [3, с. 417]), її батьки (їх характеризують як «людей веселих і компанійських» [там само]); епізодичні образи тих, із ким у своїх дипломатич-

них та приватних мандрах зустрічається Кирило Петрович (Фанні, Френк, Кет та ін.);

3) дружина Софія Іванівна, Соня-сан, рятівниця, порадиця, помічниця свого чоловіка.

Між світом Кирика і світом Заболотного-дипломата є своєрідний «зв'язківець» – безіменний оповідач (еколог-професор). Він з одного, дитячо-пасльонового, краю й одного часу, минулого й теперішнього, із Заболотним; він знає все про свого друга.

Ми переконані, що стосунки Кирила Заболотного із представниками певної групи багатогранні; їх означуємо так:

Кирик – тернівці-діти: початок життя, витоки світосприймання. Недаремно автор (чи оповідач) постійно повертає думками героя до його дитинства. Кирило Петрович намагається визначити роль тих малих тернівців у його теперішньому становищі, долі.

Кирик – Роман-степовик: витоки щедрот людяності, природності людського буття.

Уже дорослий Заболотний спробує пояснити феномен самого Романа та його впливу на нього, тоді ще малого хлоп'яти, впливу, який не минає з часом: *«...запам'ятався найбільше чомусь саме цей – Роман-степовий... Річ, звичайно ж, не тільки в його яблуках, а скоріше в тих щедротах людяності, які чи не вперше нам від нього відкрились. Так чи інак, а чомусь запав у душу міцно, назавжди. Ось уже й сам посивів, і Роман той начебто міг давно забутись, а він що далі, то навіть частіше виринає звідти, з нашої степової античності»* [3, с. 347].

Кирик – Надька Винниківна: поетизація красивого (естетизація буття), доброта, щирість; романтизація життя.

Дослідниця Ніна Бернадська вважає, що через *«призму лірико-романтичного сприйняття Олесь Гончар зображає і сучасність, і історію, осягаючи глибинну зумовленість теперішнього минулим, виявляючи зв'язки дня сьогоднішнього і прийдешнього»* [1, с. 176]. Справді, первісний задум Олеся Гончара, процес роботи над романом і його завершення переконують у тому, що сюжетна лінія Надьки та Романа Винників є своєрідним стрижнем твору. Вони трансформують, можливо, головне смислове навантаження, у їхніх душах і вчинках розчиняється та формується основна ідея роману. Митець ототожнює їх із природою, вони – її діти. Читач усвідомлює: поки будуть такі люди на планеті Земля, то буде і життя. Роман, його донька, а згодом і Кирило Заболотний – ті, хто шукає життя в самих собі, а природа є найкращим помічником у досягненні цієї миті.

Кирик – Художник: постійне прагнення до гармонії між людиною і довкіллям, людиною і мистецтвом.

Кирик – Мина Омелькович: уроки драматизму протиборства добра і зла, честі і безчестя, уроки творення-руйнування.

Із дитячих спогадів Заболотного та його друга Мини Куцолапа постає образ не зовсім позитивним, інколи, навіть, зовсім негативним. Той Мина, який навмисне одягався в *«дрантя, бо ж бідність свою він охоче виставляє напоказ, вважає її ніби паспортом, вищістю, перевагою, ледве чи не заслугою»*, той Мина, якого *«жінки водили по селу в хомуті!»*, заздрить багатом, готовий розкуркулю-

вати всіх хуторян, найперше – Романа Винника, втягує у процес розкуркулювання-руйнування і дітей.

Кирило Заболотний – Валерій Дударевич: відкритість помислів і хитрість; відданість справі і кар'єризму.

Дударевич на десять років молодший за свого колегу Заболотного *«і на цій підставі вважає себе дипломатом більш сучасним і, отже, й службове становище перспективнішим... До свого просування по службовій драбині ...ставиться дуже зацікавлено і трохи навіть цинічно ...не приховує, ...що головним для нього в житті є зробити «здорову кар'єру»...»* [3, с. 418].

Кирило Заболотний – Ліда Дударевич: зв'язок між поколіннями на основі рівноправності; взаєморозуміння між людьми різного віку.

Хоча Ліда ще дівчинка, але думки її та погляди зовсім не дитячі. Вона вміє відрізнити зло від добра, робити правильний вибір. Ліда навіть може заступитися за друга перед рідною людиною, якщо та робить чи говорить не по совісті, неправильно (суперечка Ліди з батьком, коли той некоректно говорив про свого «друга» Заболотного).

Автор виділяє сірі очі дівчини, *«очі старші за неї, часто сповнені задуму, допитливості чи якогось докору»* [3, с. 417]. Очі – душа людини, отже, письменник зосереджує увагу на внутрішній сутності Ліди (подібне маємо й щодо образу Заболотного).

Кирило Заболотний – професор-еколог (він же – *«професор і доктор в одній особі, еколог міжнародного рангу», «товариш доктор», «доктор наук», «наш друг», друг дитинства Заболотного, з яким вони їдуть до таємничої Мадонни і з яким пов'язана майже вся контекстуальна площина «Твоєї зорі». Це персонаж, від імені якого переважно ведеться й оповідь, і спогади про «дитячий палеоліт»*): дружба як один із найвищих виявів людського в людині.

Обидва вони репрезентують ліричний початок роману. І Кирило, й оповідач усебічно аналізують життя, їм притаманне *«чітке визначення взаємозв'язку часу і поколінь, філософське осмислення співвіднесеності людини не лише з історією, але й Всесвітом»* [4, с. 133].

Кирило – Софія: велике світле кохання, гармонія душ і почуттів.

Урятований у роки війни Сонею, Заболотний згодом рятує дівчину від виснажливості повоєнного часу. Війна звела двох людей, які в мирному житті стали символом вірності, взаєморозуміння, співпереживання.

Отже, у житті Заболотного зустрічалися і люди *«зі світлом у душі», й «апостоли руйництва»*. З погляду змістово-виражального їхня функція об'ясня: слугувати якнайповнішому представленню головного героя.

На творення образу Кирила Заболотного *«працюють»* усі складники епічного полотна. Найвагоміший з-поміж них – композиція. Роман *«Твоя зоря»* поділений на дві частини: перша – *«Подорож до Мадонни»* – відкривається заспівом *«Забіліли сніги»*; друга – *«Перед світлофором»* – *«Художник ранкової зорі»*. Двопланове компонування твору ми пояснюємо прагненням автора якнайповніше виписати головного персонажа: шукаючи витоки його теперішнього буття, світогляду, емоційного світу, прозаїк апелює до минулого героя. Тому-то розповідь

про сучасне постійно переривається («перемежується», за висловом І. Семенчука) спогадами про дитинство Кирила-Кирика. В уста посивілого дипломата Заболотного митець укладає роздуми про роль дитячих років для людини: *«Чому так багато важить для нас дитинство?.. Чи справді, як дехто вважає, туга за дитинством – це туга за тим раннім гармонійним світом, де все бере початки і все постає виправданим, доцільним, може, навіть близьким до ідеалу? В кожному разі не випадково з'являється час від часу потреба воскресити те, що було, бодай трохи наблизити оте світанкове сприймання життя. І навіть самий уже процес спогадання того раннього, росяного дає тобі насолоду, як кожна зустріч з прекрасним...»* [3, с. 420].

Ретроспективні спогади дитинства Заболотного (як і безіменного оповідача) додають творові широти, але найважливіше, що саме через ці спогади ми маємо чітке уявлення про зародки становлення людини: *«Червонобокі яблука там родять просто на стовпчиках... Люди там ходять у бджоляних кольчугах і вмють ночами літати, а трави сповнені райських пахощів»* [3, с. 359]. Додамо, що сприйняття світу очима дітей (передовсім Кириком) якнайповніше передає атмосферу щирості, чистоти, відбиває найтонші переживання від осягнення природи, людської сутності.

Отже, дорослий Заболотний *«створив казку-легенду про Країну Веселих Дощів, про Солов'їну Республіку...»* [8, с. 96].

Між дитинством Кирила, людьми, котрі були в ньому, і часом його дорослості прочитуємо нерозривний зв'язок. Як приклад, наводимо паралель між подружніми парами Клим – Хима та Кирило – Софія. Вдаючись до «поетичного реалізму», автор творить яскраві характери гармонійних у шлюбі людей, котрі не втратили задоволення від спільного життя, не зрадили своїм почуттям. Вони уміють радіти оточенню, усьому світові.

«Хима та Клим, побравшись, мов діти, за руки, йдуть у неділю побіля школи на степ послухати першого жайворонка» [3, с. 505] – читаємо в романі. Ці рядки – поезія у прозі. Селянське подружжя, трохи дивакувате, але відкрите добру; подитячому наївне, але мудре у своїх помислах.

Найкращими сторінками в романі є змалювання високих почуттів між Кирилом і Софією Заболотними (так, увесь XXIII розділ твору – розповідь про високі стосунки Кирила та Соні). В осмисленні письменника вони сягають пісенного гімну внутрішньої гармонійності людських стосунків. Уникаючи класичних прийомів «діалектики душі», автор виступає в ролі «коментатора», «довіреної особи» персонажа: *«Справжнє почуття хоча ні на кого не зважає, проте й не ображає нікого, скоріш воно викликає симпатію, зацікавлює вас і приваблює, як усе прекрасне, що зустрічається, на жаль, не так і часто в житті...»* [3, с. 300]. Поступово вимальовуючи характери Заболотного і Соні-сан, митець досягає гармонійності у всьому.

Зв'язок між Климом – Химою та Кирилом – Сонею – це ще й авторський *«систематичний потяг до найбільш глибинних мотивів народної пам'яті, перегук людини зі своїми витоками»* [4, с. 138].

У «Твоїй зорі» Гончар пропонує класичну форму розповіді – від першої осо-

би. «Складається враження, – переконаний І. Семенчук, – ніби ось тут, при нас, оповідач все бачить і відразу коментує...» [8, с. 69]. Уважаємо, що оповідальна форма суб'єктивізує образ головного героя, глибше розкриває його душевний стан. Авторіві через оповідача вдається представити Заболотного масштабно: від локалізації в часі та просторі (Тернівщина, робітфак, війна) до всепланетарного його бачення «в світі та світу в собі» (Ірина Цюп'як).

Ми переконані, що з-поміж інших *способів* представлення головного персонажа «Твої зорі» виділяється *філософсько-аналітичний*. На це вказує назва твору, ключем до якої є епіграф, узятий з народної мудрості: «Твоя зоря – твоя судьба». У заголовку таким чином закодовано, що кожний герой матиме свою провідну зорю, свою долю, а отже – «твоя зоря – твоя душа». Тож Гончар підкреслює високу духовність Заболотного.

До двох частин роману уміщено епіграфи з Гоголя, суть яких у романтично захопленому сприйнятті дороги як постійного руху вперед, як символу життєвої дороги. Поступово образ дороги набуває символічного звучання і зазнає філософсько-психологічного вирішення: шлях до себе, до своєї історичної пам'яті, шлях у дитинство, де закладаються основи людського буття; шлях сучасного життя – стрімкого, позбавленого почуття і людської щирості у взаєминах. Саме дорога пам'яті приводить нас у світ дитинства героїв, де постає цілий ряд цікавих доль і характерів. Як констатує М. Гуменний, у романі «подорож стає безпосередньою основою сюжету як новий варіант авторської подорожі до самого себе, своєї душі, ідейно-естетичного ідеалу» [5, с. 50]. Тоді художній смисл дороги, що нею Кирило Заболотний вирушив, аби подивитися художнє полотно, на якому, за повідомленням преси, зображена «слов'янська мадонна», можна розкодувати як шлях до краси, до істинності життєвих первнів героя.

Заголовок, де домінує лексема *зоря*, й образ *дороги* збіглися в образі Заболотного, ставши образами-міфологемами. Дорога (точніше, дві дороги: одна – сучасна (шосе, траса, автострада, хайвей), друга – дорога пам'яті) – горизонталь, тобто видиме зовнішнє буття Кирила; зоря – вертикаль, тобто внутрішнє життя героя, його духовний світ.

Прикметно, що автор майже уникає безпосередньої характеристики свого персонажа. Одного разу він «дозволив» йому саморекомендуватися. Так, прощаючись зі своїми рятівницями, з-поміж яких була і майбутня дружина Софія, Заболотний вигукує: «*І ви мене запам'ятайте: Заболотний Кирило Петрович, гвардії винищувач, вічний боржник ваш... Веселим запам'ятайте...*» [3, с. 290]. В іншому місці знаходимо характеристику, подану через прийом невластиві прямої мови: «*Заболотний **вважає себе щасливцем**, щиро в цьому переконаний, хоча всього дісталось йому в житті – і в небі горів, і виходив з оточення, знову літав і знов падав...*» [3, с. 293].

Відсутній цілісний портрет головного героя. Його автор заміняє широким використанням художніх деталей. Склавши їх, подібно до пазлів, отримуємо паспортно-психологізований портрет Заболотного: «*...**посивів** Заболотний за останній рік чи два, перебуваючи вже тут, за океаном... Всього, видно, звідав мій друг на цих своїх дипломатських хлібах, має вдосталь тут і прикроців і гіркот*» [3, с. 293],

«Спортивно-легкий, підтягнутий, сидить, вільно випроставшись, поклавши без напруги руки на кермо. Мені уявляється, що саме ось так сидів він колись у кабіні свого «яструбка», коли політ випадав спокійний і поблизу не відчувалося небезпеки» [там само], «З півсутіні Заболотний відкривається мені лиш частково: бачу його карбований профіль, скроню посріблену, краєчок усмішки...» [З, с. 294].

Отже, образ Кирила Заболотного як головного героя роману розкритий увсебіч:

- 1) через стосунки, взаємозв'язки з іншими персонажами твору. Ключові «точки перетину» Кирика-Кирила ми представили багатогранно;
- 2) на композиційному рівні, зокрема через її двоплановість;
- 3) на художньо-образному рівні (зоря – дорога);
- 4) через філософсько-аналітичний спосіб трактування особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бернадська Н. Олесь Гончар / Н. Бернадська // Бернадська Н. Українська література ХХ століття : навч. посіб. для старшокласників та вступників до вищ. навч. закл. / Н. Бернадська. – 4-те вид., випр. – К., 2008. – С. 176–182.
2. Братан М. Проросло крізь планету : Новий роман Олесь Гончара / М. Братан // Наддніпрянська правда. – 1980. – 30 березня.
3. Гончар О. Твоя зоря / Олесь Гончар // Твори : в 7 т. / О. Гончар. – К., 1988. – Т. 7. – С. 274–651.
4. Гуменна В. Історизм у романі Олесь Гончара «Твоя зоря» / Віра Гуменна // Фе-номен Олесь Гончара в духовному просторі українства : зб. наук. ст. / за ред. М. І. Степаненка, В. А. Мелешко ; Полтав. держ. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 2008. – С. 133–139.
5. Гуменний М. Поетика романного жанру Олесь Гончара : проблеми типологій : монографія / Микола Гуменний. – К. : Акцент, 2005. – 240 с.
6. Дончик В. Про твою і мою зорю / В. Дончик // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 5. – С. 3–12.
7. Залевский С. Войти в свою зарю / С. Залевский // Москва. – 1982. – № 12. – С. 197–198.
8. Семенчук І. Олесь Гончар – художник слова : Дослідження / І. Р. Семенчук. – К. : Дніпро, 1986. – 260 с.
9. Стрельбицький М. Сяйво доброї зорі / М. Стрельбицький // Літературна Україна. – 1980. – 28 березня.
10. Федоровская Л. Необманная звезда / Лада Федоровская // Литературное обозрение. – 1980. – № 1. – С. 53–55.

ВЕРА МЕЛЕШКО

ЗАРЯ-ДОРОГА ЗАБОЛОТНОГО: ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ОБРАЗА ГЛАВНОГО ГЕРОЯ РОМАНА «ТВОЯ ЗАРЯ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Особенное место в романистике Олесь Гончара занимает произведение «Твоя заря» – последнее большое эпическое полотно выдающего писателя. В статье анализируется специфика изображения главного персонажа «Твоей зари» Кирилла Заболотного. Автор исследования рассматривает отношения Заболотного с другими героями романа. Она уверена, что всех персонажей можно объединить в несколько групп, что поможет полнее охарактеризовать центрального персонажа.

В статье доказано, что образ Кирилла Заболотного раскрыт писателем через его

связи с другими персонажами романа, через композиционный уровень, через образ зари-дороги; через философско-аналитический способ раскрытия личности.

Ключевые слова: роман, главный герой, группы персонажей, двойной план композиции, образ зари-дороги.

VERA MELESHKO

THE STAR-ROAD BY ZABOLOTNYI: THE SPECIFIC FEATURES OF THE PROTAGONIST IMAGE CREATION IN THE NOVEL «TVOYA ZORIA (YOUR STAR)» BY OLES GONCHAR

The novel «Tvoja Zoria» («Your Star») takes a special place in the poetic heritage by Oles Gonchar, the last great epic canvas of the famous writer. The article reveals the specific depiction of the image of the character Kyryl Zabolotnyi in the novel «Tvoja Zoria» («Your Star»). The author traces the relationship of the main character Zabolotnyi with the other variety of characters in the novel. In her opinion, all characters can be grouped into several groups, which is very conducive to the complete understanding of the central image.

In this paper it is proved that the image of Kyryl Zabolotnyi is performed through relationships with other characters of the novel, through compositional level, through artistic image of the stars – the roads; through philosophical and analytical methods for identity defining.

Key words: novel, the protagonist, a group of characters, the duality of the composition, the image of the stars – the roads.

Одержано 2.07.2014 р.